

popularization of the new technologies of museum education in the form of projects with the use of different innovations.

Keywords: *pedagogical museum, innovations, interactive, holography, internet technologies, virtual excursion.*

УДК 37.0(477) “19”

Петриків В. І.
Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ ВИЩОЇ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У КІНЦІ 40-Х – ПОЧАТКУ 50-Х РР. ХХ СТ.

У статті проаналізовано суспільно-політичні умови, в яких розвивалася вища історична освіта після Другої світової війни. Автор розглядає процес посилення ідеологізації навчального процесу та пов'язані з цим зміни в історичній освіті в Україні у кінці 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. На основі періоджерел розкрито зміст історичної освіти в університетах УРСР. Розглянуто процес переслідування істориків за найменше відхилення від офіційної лінії у написанні та викладанні історії.

Ключові слова: *ідеологізація, історія, вища історична освіта, програми, підручники.*

Перед незалежною Українською державою постала проблема неоднозначного, часто навіть кардинально протилежного погляду на минуле серед своїх громадян. Під час політичних криз, які стали звичним явищем в Україні, проблема різних поглядів на історичне минуле стає ще одним дестабілізуючим фактором, а історична пам'ять для певних політичних сил стає засобом маніпуляції народною свідомістю задля досягнення певної політичної вигоди. Однак, безумовно необхідно, щоб історія сприяла загальнонаціональній консолідації. З огляду на це, особливої уваги потребує вивчення історичної освіти в Україні у радянський період, що є надзвичайно важливим для роботи над програмами і підручниками, враховуючи різний історичний досвід, наявність різних історичних пам'ятей в окремих етнічних та регіональних спільнотах України.

Сучасні науковці досить часто у своїх дослідженнях звертаються до традицій української історичної науки та освіти. Особливу зацікавленість у дослідників викликає радянський період в історії України, коли політика та ідеологія визначали напрямок їх розвитку та наукові концепції. Так, суспільно-політичні умови розвитку культури у післявоєнний період досліджували О. Веселова, Г. Костюк. Науковці вказують на насильницьку ідеологізацію українського населення через вітчизняні освітні заклади.

Проблеми розвитку вищої історичної освіти у радянський період досліджували та досліджують такі науковці, як Т. Васильчук, О. Погребна, В. Смолій, О. Удод, О. Ясь. Історики у своїх доробках доходять висновку про труднощі викладання суспільно-політичних дисциплін у навчальних закладах через надмірну політизацію навчального процесу.

Джерельну базу дослідження складають матеріали фондів Державного архіву Львівської області, опубліковані документи, програми та підручники радянського періоду.

Зазначимо, що проблема розвитку історичної освіти у вищих навчальних закладах УРСР вже певною мірою розроблена. Однак, дослідники переважно звертають увагу на динаміку розвитку освіти, на з'ясування об'єктивності досліджень та чинників, які впливали на діяльність науковців та викладачів на різних історичних етапах. Автор пропонує розглянути процес формування змісту вищої історичної освіти та вплив на цей процес державної ідеології.

Мета статті – проаналізувати особливості формування змісту історичної освіти у вищих навчальних закладах Радянської України, його зв'язок з панівною в СРСР ідеологією у другій половині 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст.

Зміст освіти – система знань, практичних умінь і навичок, досвіду творчої діяльності, світоглядних ідей, оволодіння якими забезпечує розвиток розумових і фізичних здібностей студентів, формування у них світогляду, моралі та відповідну до них поведінку, готує їх до суспільного життя та праці. На формування змісту освіти впливає низка об'єктивних та суб'єктивних факторів. До об'єктивних факторів належать потреби суспільства у розвитку робочої сили, розвиток науки і техніки. До суб'єктивних – політика керівних сил суспільства, методологічні позиції вчених [9, с. 137-164].

Неодноразово історики зверталися до вивчення наслідків Другої світової війни у всіх сферах людської діяльності. Науковці визначили, що війна вплинула також і на суспільно-політичний розвиток радянської держави. Дослідники звернули увагу на те, що після Другої світової війни в СРСР зросла увага до змісту історичної науки. Це було пов'язано з тим, що радянські солдати під час бойових дій на території нерадянських європейських держав мали можливість пізнати їх суспільно-економічний лад. Крім того, боротьба з фашистською агресією спричинила зростання патріотичних та національних почуттів народів Радянського Союзу. Посилення патріотичних настроїв, громадянської свідомості, критичної оцінки дійсності загрожувало стабільності та монополії влади більшовицької партії. Утримувати єдність радянського суспільства ідеали світової революції вже не могли, адже на цей час вони морально застаріли,

втратили свою новизну та актуальність. Ідеали світової революції знайшли заміну посиленням русифікації неросійських народів СРСР, зміцненням позицій російського народу [2, с. 53].

У зв'язку з цими змінами необхідно було переглянути вишівські підручники та наукову літературу з історії. Передусім розпочався перегляд всіх праць, написаних з історії України в передвоєнні та воєнні роки. З цією метою наприкінці квітня 1947 р. ЦК КП(б)У скликав спеціальну нараду, присвячену питанню боротьби з проявами націоналізму в історичній науці. На нараді вирішено, що основним недоліком підручників стало те, “що автори і редактори цих робіт не поклали в основу періодизацію вчення Маркса-Леніна-Сталіна про соціально-економічні формації, а в основу періодизації взяли зовнішні моменти, зовнішні чинники” [12, с. 34]. Як доводить Наталія Юсова у колективній праці Інституту історії України “Історія України” (1943 р.) та низці інших праць, автори дотримуються схеми історії України М. Грушевського, а головну тезу М. Петровського про історію українського народу як історію боротьби за возз'єднання з братнім російським народом взагалі не було згадано [13, с. 389].

У серпні 1947 р. вийшла постанова ЦК КП(б)У “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР”, в якій гострій критиці піддалися видання з історії України, які вийшли декількома роками перед тим. Зокрема, критика стосувалася видань: “Короткий нарис історії України” за редакцією С. Белоусова, К. Гуслистого, М. Петровського, М. Супруненка, Ф. Ястребова, що вийшов ще у 1941 р., “Нарис історії України” за редакцією К. Гуслистого, М. Славина, Ф. Ястребова, виданий в Уфі у 1942 р., перший том “Історії України” за редакцією М. Петровського, виданий у 1943 р. – за те, що “вони написані в антимарксистському дусі, містять в собі грубі політичні помилки і перекручення буржуазно-націоналістичного характеру” [12, с. 81].

Таке симптоматичне звинувачення, фактично інкримінація “злочину” українським радянським історикам, яких прирівнювали до націоналістів, свідчило не стільки про черговий заворот партійного курсу, скільки про інші правила гри на інтелектуальному й культурному полі, котрі мали легітимізувати існування “великої” та “єдиної” спільноти – радянського народу – у часі та просторі. Наслідком такої легітимізаційної програми, нав'язаної партійним керівництвом, стала тотальна денаціоналізація й радянська “національних історій”, насамперед української, котру прагнули представити на маргінесі великоросійської минувшини як низку побіжних епізодів чи окремих фрагментів [11, с. 11].

Критикуючи ці видання, ЦК КП(б)У певним чином розставив акценти у розумінні історії і “показав” історикам, як потрібно писати і викладати історію. Зокрема, зазначалося, що:

1) Київська Русь – це колыска трьох братніх народів – російського, українського і білоруського;

2) визвольна війна українського народу 1648 – 1654 рр. – це передусім боротьба селянських мас проти польських загарбників і феодального гніту взагалі, яка забезпечила об'єднання українського народу зі своїми братами – російським і білоруським;

3) історія України є, перш за все, історія боротьби класів, боротьби селян проти феодалів, робітників проти буржуазії;

4) потрібно було показувати великий вплив Росії, Білорусії, Грузії і інших народів Радянського Союзу на історичний розвиток України;

5) розкривати процес виникнення робітничого руху в Україні тільки як складову всеросійського соціалістичного руху робітничого класу, показувати, що тільки робітничий клас і партія більшовиків були істинними захисниками інтересів пригноблених народів;

6) підкреслювалася велика роль Великої Жовтневої соціалістичної революції, партії більшовиків і її вождів Леніна і Сталіна, які розгромили українських націоналістів і забезпечили розквіт господарства і культури Української РСР;

7) Україна як вільна суверенна держава можлива тільки в складі СРСР [12, с. 81-84].

У постанові також зазначається, що ті ж помилки, допущені Інститутом історії України АН УРСР, повторюються при викладанні історії України у вишах. На кафедрах історії України має місце слабкість науково-дослідної роботи, відсутність гострої політичної боротьби з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології в історичній науці. Таку ситуацію з викладання історії України у постанові пояснювали тим, що деякі викладачі не звільнилися від націоналістичних помилок, але більшою мірою відсутністю марксистсько-ленінського підручника з історії України, відсутністю методичних посібників для викладачів, котрі допомогли б їм “правильно, з марксистсько-ленінських позицій, викладати історію України” [12, с. 86]. Варто зазначити, що така спустошлива критика стосувалася не тільки історії. Як стверджує вітчизняний історик Григорій Костюк: “Українська історична наука, мовознавство, критика, література, театр, втративши в часі цього розгрому все, що було створено у роки війни, не змогли створити до кінця 1953 р. нічого знаменного й рівного за значенням” [8, с. 414].

Впродовж другої половини 1940-х рр. з наукового вжитку доволі швидко витісняється дефініція “історія України” чи “українська історія”, котрі заступає універсальне визначення – “історія Української РСР”, що стало панівним до кінця 1980-х рр. Отож науково-історичний текст дедалі більше набував нормативних і механістичних рис, оскільки мав фактографічно ілюструвати “закономірний рух” до телеологічної цілі. Відтак у наукових працях істотно звужується обсяг дескриптивних елементів, мінімізуються

пояснювальні компоненти, повсюдно вилучаються особисті коментарі, оцінки, тлумачення й інтерпретації, котрі підмінюються типовими та, найголовніше, “правильними” узагальненнями у вигляді канонічного покликання на “класиків” [11, с. 12].

У таких умовах підготовка й опрацювання “нової” версії української історії в радянському висвітленні затягнулася аж до середини 1950-х рр., коли побачили світ два видання двотомника “Історія Української РСР”. У передмові до першого тому, виданого 1953 р., зазначалося, “що український народ має свою багатовікову героїчну історію, нерозривно пов’язану з історією великого російського народу”. В основу розвитку історії українського народу автори ставили марксистське розуміння історії, а саме: розвиток виробництва, способів виробництва, розвиток продуктивних сил і виробничих відносин людей. Підкреслювалося, що історія українського народу – це історія виробників матеріальних благ, трудящих мас. Минуле нашого народу – це безперервна боротьба антагоністичних класів, боротьба експлуатованих проти експлуататорів. Наголошувалося на спільності українського, російського і білоруського народів, що вийшли з єдиного кореня давньоруської народності, зв’язані єдністю походження, близькістю і спільністю всього історичного розвитку, завжди прагнув до возз’єднання з братнім російським народом. “Український народ завжди бачив у великому російському народі свого вірного друга і захисника” [7, 5].

Із цього видання в Радянській Україні розпочалася сумнозвісна традиція великих – т. зв. “колективних” праць із жорстким структуруванням, суцільною формалізацією за загальною схемою, нівеляцією під єдину “сіру гребінку” будь-яких авторських особливостей.

У всіх вишах УРСР, як і в усіх інших республіках Радянського Союзу, викладалася історія СРСР, цей предмет посідав особливе місце серед інших дисциплін. На Всесоюзній нараді керівників кафедр історії СРСР 1948 р. обговорювалися проблеми створення нової програми з історії СРСР для історичних факультетів університетів та інститутів. На нараді визнали, що дотепер історики не приділяли належної уваги питанню пріоритету російського народу [2, с. 55]. Говорилося про те, що історики мають за обов’язок показувати безперечний пріоритет радянської науки, техніки і культури. Для істориків, які пишуть історію союзних республік, посилались на вказівку Сталіна про те, що “Історична наука, якщо вона хоче бути дійсно наукою, не може більше зводити історію суспільного розвитку до дій королів і полководців, до дій “завойовників” і “підкорювачів” держав, а повинна, перш за все, займатися історією виробників матеріальних благ, історією трудящих мас, історією народів”. Науково-дослідна робота істориків мала бути спрямована на вивчення історії індустріалізації та колективізації радянської держави [6, с. 63-64].

З метою створення нового підручника з “Історії СРСР”, який би

відповідав новій ідеологічній ситуації, була скликана нарада істориків, на якій присутні висловилися за обов'язкове включення до проекту нового підручника, підняте Сталіним питання про базис і надбудову. "Необхідно максимально повно відобразити роль суспільної надбудови, яка сприяє укріпленню свого базису, підкреслити роль передових суспільно-політичних ідей, які, опановуючи масами, стають активною силою, яка допомагає укріпитись новому суспільному ладу". Важливим завданням як підручника, так і курсу історії радянського суспільства, лекцій, семінарів, – визначили на нараді, – є "розкриття керівної ролі більшовицької партії, ролі Леніна і Сталіна в побудові радянської держави, в створенні радянського суспільства". Наголошувалося, що у підручнику особливо варто врахувати вказівку Й. Сталіна про те, що "у підручнику з історії СРСР історія Великої Росії не може відриватися від історії інших народів Радянського Союзу". На проекті підручника позначилась і "Холодна війна", зокрема наголошувалося на необхідності "висвітлення агресивної політики американського імперіалізму та підкреслювати мирну політику Радянського Союзу і міжнародне значення соціалістичного будівництва в СРСР для всього прогресивного людства" [5, с. 60-61].

Якщо викладання історії СРСР було обов'язковим для всіх вишів усіх республік, то викладання національних історій у республіках обмежувалося або й взагалі заборонялося. Так, у 1950 р. деканат історичного факультету Львівського університету у зв'язку з відсутністю у загальних планах, затверджених Міністерством вищої освіти, курсу історії України просив ректора університету поставити питання перед Міністерством вищої освіти про включення до навчальних планів курсу історії України, як на історичному, так і на філологічному факультетах [1, с. 82].

Ідеологічний контроль за суспільствознавцями (в тому числі за істориками) ще більш посилювався після прийняття постанови ЦК ВКП(б) від 6 серпня 1951 р. "Про заходи поліпшення викладання суспільних наук у вищих учбових закладах". На виконання цієї постанови ЦК КП(б)У 22 серпня 1951 р. прийняв свою постанову "Про заходи по виконанню постанови ЦК ВКП(б) "Про заходи поліпшення викладання суспільних наук у вищих учбових закладах". Цими документами була покладена велика відповідальність на місцеві партійні органи, зокрема обласні і міські партійні комітети, за стан викладання суспільних наук у вищій школі, наукову роботу і підготовку кадрів. Обкомам і міськкомам партії доручалось безпосередньо займатись питаннями укомплектування викладацькими кадрами кафедр суспільних наук, персонально затверджувати кожного викладача, звільняти з роботи осіб, що не відповідають за своїми політичними і діловими якостями вимогам вищої школи. До номенклатури ЦК КП(б)У вводилися аспіранти вишів з суспільних наук [4, с. 78]. Зрозуміло, що в таких умовах про жодне вільне, плюралістичне, зрештою правдиве викладання історії у

вишах й мови не могло бути. Можемо лише погодитись з дослідницею О. Веселовою, яка стверджує, що “історія цікавила Сталіна суто утилітарно... Під виглядом історичних знань викладали вкрай спрощені й ідеологічно підтасовані відомості. Чесних учених-істориків усували з науки і заміняли людьми, які вміли маніпулювати марксистсько-ленінською фразеологією” [3, с. 94].

Однак, окрім відомих негативних наслідків ідеологізації навчального процесу, необхідно відзначити і деякі позитивні. Дослідниця О. Погребна акцентує увагу на таких позитивних наслідках: запровадження військово-патріотичних ідеалів, популяризація найкращих університетських традицій, активна участь студентів у громадському житті. Виконання громадських завдань сприяло розвитку в студентів корисних навичок ораторського мистецтва, розкриттю їхнього лідерського потенціалу, майстерності у написанні матеріалів для преси тощо [10, с. 15].

Отже, суспільствознавцям була відведена невдячна роль коментаторів і адептів політичних рішень партії. Їхні дослідження розглядалися, по суті, лише як форма ідеологічної роботи. Історики, зокрема, повинні були доводити, що упродовж усієї історії лише Росія була носієм прогресу і тому вся її політика стосовно народу України та інших республік СРСР була незмінно прогресивною, оскільки вона передавала їм культуру російського народу. На догоду політичним та ідеологічним цілям сталінського керівництва з історії України викреслювалися не лише імена, а й історико-культурні пласти, які не вписувалися у створені схеми.

Використана література:

1. Державний архів Львівської області. – Ф. Р-119. – Оп. 6. – Спр. 52.
2. Васильчук Т. Історична освіта у вузах УРСР у перші роки після війни (1941–1945 рр.) / Т. Васильчук // Культурологічний вісник. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряни. – Запоріжжя : Прем’єр, 2004. – Випуск 12. – С. 53-57.
3. Веселова О. Українське суспільство в 1945–1953 рр.: ідеологізація по-сталінськи / О. Веселова // Історичний журнал. – 2005. – № 1. – С. 85-97.
4. Вища школа Української РСР за 50 років : у двох частинах (1917–1967 рр.). – Ч. 2: (1945–1967 рр.) / [кер. авт. колективу та відп. ред. вид. В. Пітов]. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 540 с.
5. Вотинов А. Создать полноценный учебник истории советского общества / А. Вотинов // Вестник высшей школы. – 1951. – № 1. – С. 60-61.
6. Всесоюзное совещание руководителей кафедр истории СССР // Вестник высшей школы. – 1948. – № 5. – С. 63-64.
7. Історія Української РСР : у 2 т. – [1-е вид.] / гол. ред. О. Касименко. – К., 1953. – Т. 1. – 784 с.
8. Костюк Г. Сталінізм в Україні: (Генеза і наслідки): Дослідження і спостереження сучасників / Г. Костюк. – К. : Смолоскип, 1995. – 508 с.
9. Пантюк М., Пантюк Т. Дидактика. Конспект лекцій та опорні схеми / М. Пантюк, Т. Пантюк. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2010. – 317 с.
10. Погребна О. Історична освіта в університетах УРСР (1943–1964 рр.) [Текст] : автореферат дис. канд. іст. наук : 07.00.01 / О. Погребна. – Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – К. : [б. и.], 2011. – 20 с.

11. Смолій В., Удод О., Ясь О. Історія інститутська, історія українська (ювілейні роздуми з академічної проблематики) / В. Смолій, О. Удод, О. Ясь // Український історичний журнал. – 2012. – № 1(502). – С. 4-28.
12. У лещатах тоталітаризму: перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936 – 1956 рр.) [Текст] : зб. документів і матеріалів : у 2 ч. / упоряд. Р. Пиріг [та ін.] ; відп. ред. В. Смолій ; НАН України, Інститут історії. – К., 1996. – Ч. 2: 1944–1956 рр. – [б. м.] : [б. в.], 1996. – 247 с.
13. Юсова Н. Зміна акцентів в українській радянській медієвістиці на проблему приєднання України до Росії (кінець 30-х – першої половини 40-х рр. XX ст.) / Н. Юсова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки : Міжвід. зб. наук. пр. – 2003. – Вип. 9. – С. 372-396.

ПЕТРЫКИВ В. И *Общественно-политическая основа формирования содержания высшего исторического образования в Украине в первые послевоенные годы.*

В статье проанализированы общественно-политические условия, в которых развивалось высшее историческое образование после Второй мировой войны. Автор рассматривает процесс усиления идеологизации учебного процесса и связанные с этим изменения в историческом образовании Украины в конце 40-х – начале 50-х гг. На основе исходного материала раскрыто содержание исторического образования в университетах УССР. Рассмотрен процесс преследования историков за малейшее отклонение от официальной линии в написании и преподавании истории.

Ключевые слова: идеологизация, история, высшее историческое образование, программы, учебники.

PETRYKIV VOLODYMYR. *Social and political background of forming the contents of higher historical education in Ukraine in early postwar years.*

The article analyzes the social and political environment in which developing of higher education of history after the Second World War. The author discusses the process of strengthening the ideological learning process and associated changes in the history education in Ukraine in the early postwar years. Based on source materials the content of history education in the universities of the USSR. The process of persecution of historians for the slightest deviation from the official line in the history writing and teaching.

Keywords: ideological, history, historic higher education, programs, textbooks.

УДК 373.2.016:796

Потужній О. В.
Державний вищий навчальний заклад
“Переяслав-Хмельницький державний
педагогічний університет імені Григорія Сковороди”

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ІНТЕРЕСУ ДО ЗАНЯТЬ
З ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ

У статті висвітлюються напрямки та шляхи підвищення інтересу до занять з фізичної культури у старших дошкільників.